

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Masterproef Geschiedenis

**Repressief geweld en de ontwikkeling van de sociaaldemocratie in
Gent (1872-1914)**

Christophe Maes

Promotor: prof. dr. Maarten Van Ginderachter

Universiteit Antwerpen

Academiejaar 2012-2013

Inleiding

In het midden van de 19e eeuw ontstond een sociale beweging die de nieuwe arbeid-kapitaalverhoudingen en de precare levensomstandigheden, veroorzaakt door de eerste industriële revolutie, wilde wijzigen. Deze arbeidersbeweging gebruikte een nieuw *repertoire of contention* gericht aan een nationale instantie.¹ De invloed van straatagitatie door de arbeidersbeweging bleek één van de belangrijkste factoren voor institutionele en sociale hervormingen.² De reactie op deze agitatie – staatsrepressie – en haar effecten is nog niet als dusdanig onderzocht. Wat was de invloed van repressie op de ontwikkeling van het reformisme in de sociaaldemocratische *Belgische Werkliedenpartij (BWP)* in een cruciale periode, tussen 1872 en 1914? In deze tijdspanne kreeg de arbeidersbeweging haar vaste vorm als massabeweging en vonden de belangrijkste discussies plaats over de te volgen richting, met onder meer de stichting van de partij, de afsplitsing van de *Parti socialiste républicain* onder leiding van de gebroeders Defuisseaux in 1887, de ontsporingen van het anarchisme, de keuze voor de (revolutionaire) *Algemene Staking* voor het (reformistische) algemene mannenstemrecht en de polemieken rond de *Eerste* en de *Tweede Internationale*.

De hypothese die hier wordt onderzocht is of, en in welke mate, het compromiszoekende en pragmatische model van de sociaaldemocratie in België tot stand kwam door ervaringen met de harde hand van het politieke gezag. In stakingslijsten en de literatuur wordt nagegaan hoe sterk de repressie was in België en via een steekproef in de socialistische pers wordt gepeild naar de invloed hiervan op de arbeidersbeweging. Vooreerst wordt er een korte geschiedenis van het reformisme in België gegeven, gevolgd door een overzicht van het gebruikte geweld in de hier onderzochte periode. In dit comparatief gedeelte wordt de stakingsrepressie in Gent geschetst tegen een bredere Belgische achtergrond. De geboorteplaats van de Belgische sociaaldemocratie was Gent, dat in gans Europa als voorbeeld gold voor het succes van dit model.³ Hoe gewelddadig verliep de klassenstrijd hier en welke stakingen werden gewelddadig onderdrukt? Waren het eerder de politieke stakingen, die grootschalig in omvang waren, of de economische voor een directe verbetering van de arbeidsomstandigheden.

Een belangrijke vraag voor dit onderzoek is hoe je repressie en de gevolgen ervan "meet". Er zijn verschillende voorbeelden uit de kwantitatieve sociologie en de comparatieve historiografie. Ik zal voor dit onderzoek kiezen voor een kort kwantitatief onderzoek gevolgd door een kwalitatieve analyse in de socialistische dagbladen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen *hard line* en *soft line* repressie. “[B]oth soft and hard forms of repression can in principle be used by any agent. Whereas hard repression involves the mobilization of force to control or crush oppositional action

¹ Tilly, 45.

² Dhondt, *Machten en Mensen*, 575-587; Deneckere, "Straatagitatie"; en Deneckere, *Sire, het volk mort*.

³ Vanschoenbeek, *Novecento in Gent* en Defoort, *Werklieden bemint uw partij!*

through the use or threat of violence, soft repression involves the mobilization of nonviolent means to silence or eradicate oppositional ideas.”⁴ In deze thesis komt de voornaamste focus op de *harde repressie*, het gewapende ingrijpen met bloedvergieten als gevolg. Toch moet er benadrukt worden dat ook *zachte repressie*, onder meer de demonisering van “rood” en “zwart” in de reactionaire pers, een grote invloed hebben gehad op de richting die de arbeidersbeweging uitging.

Teneinde de gevolgen van geweld op de zich ontwikkelende arbeidersbeweging in Gent te analyseren zal vervolgens de beeldvorming en de berichtgeving over dit geweld in de socialistische pers onderzocht worden.⁵ Zonder in een teleologisch perspectief te vervallen, met een reformistische *BWP* als historisch eindpunt, wordt er gekeken hoe het geweld – of het ontbreken van geweld – bepaalde beslissingen beïnvloedde en hoe de partij evolueerde (z)onder druk van een repressief staatsapparaat. De voorbereiding op de grote stakingsacties wordt gevolgd, alsook hoe deze in de loop der tijd evolueerde. Een deel van de socialistische pers is digitaal raadpleegbaar en werd via karakterherkenning doorzocht op termen als: "geweld", "gendarm(erie)", "onlust", "woeling", "sabel", "burgerwacht", “wapenstok”, “gardecivique”,... Hieruit werd een uitgebreide steekproef verkregen met vermeldingen van stakingsgeweld. De verkregen artikels tonen de aard van het gebruikte geweld, de actoren en de consequenties, evenals de mening van de auteurs en de officiële standpunten van de *BWP* hierover. Het kan wel dat bijvoorbeeld *Vooruit*, ondanks haar kritiek op de valse berichtgeving bij de reactionaire pers, ook zelf regelmatig overdreef met de beschrijvingen van het geweld, tevens kan *Vooruit* niet volledig gelijkgeschakeld worden met de partijtop van de *BWP*, die soms tegengestelde meningen vertegenwoordigde. Op deze manier probeert dit onderzoek een beeld te schetsen van de invloed van repressie op het reformisme van de *BWP*.

⁴ Davenport, 141.

⁵ *Vooruit, De Vlasbewerker, De Verbroedering*. Deze laatste is de krant van de *BWP*-afdeling Oudenaarde-Ronse. Ze werd gebruikt om het onderzoek uit te breiden tot de regio Gent.

Deel I: De arbeidersbeweging en gewelddadige repressie in België en Gent

Een korte geschiedenis van het Belgisch reformisme

Aan het einde van de 19^e eeuw kwam de arbeidersbeweging in een stroomversnelling terecht. In België begonnen de vakbonden zich vanaf 1880 te organiseren in de grote steden.⁶ Een politiek luik kwam er in 1885 met de oprichting van de *Belgische Werkliedenpartij*. In maart 1886 veroorzaakte het onderdrukken van de viering van de Parijse Commune te Luik een stakingsgolf met revolutionaire allures in het Waals industriebekken. De stakingen werden bloedig onderdrukt, met achttien doden en meer dan honderd zwaargewonden. Deze ontlading van arbeidersfrustraties veroorzaakte bij de Belgische elites genoeg verontwaardiging en angst om – langzaam – tot sociale hervormingen over te gaan.⁷ Bij de *BWP* werd er besloten om de vreedzame, legale, parlementaire weg te kiezen: de verlichting van de directe noden van de arbeiders en de verovering van politieke macht via het algemene stemrecht.

De keuze van het gros van de arbeidersbeweging voor het reformisme kent diverse redenen. De Angelsaksische literatuur over het ontbreken van een arbeiderspartij in de Verenigde Staten wordt hier als leidraad gebruikt.⁸ Die kent een sterke focus op de invloed van repressie op de vorm en ontwikkeling van sociale bewegingen.

Het respect voor de liberale vrijheden door de staat wordt als belangrijkste factor beschouwd voor de *embourgeoisement* van de arbeiders. Volgens Gita Deneckere volgden het sociaal protest en de collectieve actie veelal ook de regels van de burgerlijke liberale staat. Fysiek geweld “kwam enkel bij wijze van uitzondering in het sociaal protest naar boven.”⁹ De arbeidersbeweging bewoog zich dus voornamelijk binnen de krijtlijnen uitgezet door de burgerrechten, zich baserend op het repertoire van de rechten van de mens.¹⁰ Dit komt overeen met de *civil liberties hypothesis*. De aanwezigheid van burgerlijke vrijheden bood de mogelijkheid om te protesteren, en was “the instrument through which the state shaped the structure and fundamental forms of labour protest. Radicalism, from this perspective, is a response to the absence of legitimate channels, not a psychological disposition produced by alienation or poverty.”¹¹ De burgerlijke vrijheden waren in België aanwezig in de grondwet. Er was een groot verschil tussen praktijk en theorie, en het is zeer de vraag in welke mate de staat zich aan deze rechten hield. De aanhangers van deze hypothese zien de aanwezigheid van – en respect voor – burgerrechten als cruciaal: “[b]ut if civil rights were

⁶ Hoewel er al in 1857 een aanzet was gegeven met de oprichting van de “*Broederlijke Maatschappij van Wevers*”.

⁷ Van den Wijngaart, 57.

⁸ Goldstein, “Labor History symposium” en Marks, “Radicalism or Reformism” geven een overzicht van de recente ontwikkelingen in het onderzoek.

⁹ Deneckere, *Het volk mort*, 22.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Marks, 618.

repressed, male suffrage could not induce moderation. The right of workers to vote and socialist parties to participate in elections did not appear to be as fundamental for socialist strategy as the right to organize or express demands."¹² De ruimte die de beweging kreeg door de hervormingen die volgden op de agitaties in maart 1886 was van groot belang. Uit angst voor revolutie werd er op de meest voor de hand liggende eisen van de beweging ingegaan, die op haar beurt gematigder werd, met het zicht op compromissen.

De *male suffrage hypothesis* stelt dat democratische verkiezingen revolutionaire tendensen verzachtten: "[t]he decision to participate was therefore a decisive step in the path from classbased revolutionism toward integration within capitalist democracy."¹³ Door een politieke oproep aan het individu via het stemrecht werd de radicalisering van de arbeidersmassa's tegengewerkt. Dit aspect ontbrak in België voor 1919, volgens deze hypothese zou dit voor een radicalere arbeidersbeweging gezorgd hebben. Het zorgde er echter ook voor dat de strijd zich politiek zou kunnen oriënteren, op algemeen (mannen)stemrecht én een politieke partij. De schijnbare paradox van het gebruik van de *Algemene Staking*, een anarchistisch wapen, voor participatie in de parlementaire democratie, puur reformisme, is hier vermoedelijk een gevolg van. Ook de focus op organisaties dwong de sociaaldemocratie tot een gematigde houding. Hun "organisatiepatriottisme" maakte hen tot een deel van het kapitalistisch systeem, coöperatieven en mutualiteiten volgden de kapitalistische logica.¹⁴ De economische groei na 1895 bracht de historische omwenteling zoals ze door Marx voorspeld was in het gedrang en de revolutie werd op de lange baan geschoven: het "revolutionaire attentisme".¹⁵

Tenslotte is er de rol van repressie. Beide scholen in het Angelsaksische debat geven toe dat repressie een belangrijke invloed had op de ontwikkeling van sociale bewegingen, maar ze verschillen van mening over de vraag of die repressie sterk en gewelddadig genoeg was om de arbeidersbeweging in de Verenigde Staten nagenoeg weg te vagen. "Extreme repression may raise the cost of resistance to such an extent that even the most angry or alienated person may be beaten into acquiescence."¹⁶

Robin Archer hertekende het debat. De *soft repression thesis* stelt dat de Europese vakbonden zich beschermden tegen een "predatory state" en zich organiseerden in een politieke partij als reactie op een sterkere onderdrukking, terwijl dit in de Verenigde Staten niet gebeurde vanwege zwakke repressie.¹⁷ Partijvorming was dus een gevolg van harde repressie, in tegenstelling tot de *hard*

¹² Ibid., 631.

¹³ Ibid., 618.

¹⁴ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, 19.

¹⁵ Defoort, 35-39.

¹⁶ Marks, 618-619.

¹⁷ Archer, 112.

repression thesis die net het falen van de Amerikaanse vakbonden om een partij op te richten hierin zoekt. De vakbonden kozen voor *self restraint* en gingen de confrontatie in toenemende mate uit de weg, kiezend voor een compromis: bemiddeling buiten de politiek om, puur als overlevingsstrategie.¹⁸ Archer besluit zijn onderzoek met de bevestiging van de *hard repression thesis*, het gebruikte geweld was veel groter dan algemeen wordt aangenomen. Dit blijft ook voor België een sterk onderschat gegeven, desondanks kon een socialistische partij opgericht worden. Flemming Mikkelsen noemt de repressie in België *moderate*, maar onderschrijft desalniettemin het belang ervan voor “working-class formation”. Eén van de belangrijkste variabelen was staatsrepressie, dat een sterke invloed had op de strategie van de arbeidersbeweging. Gewelddadige repressie zorgde voor een demobilisatie en een terugplooiën op individuele verzetsvormen. “[L]ess but still perceptible repression direct the claim of workers towards the political system, and thereby subjugate the resources of unions to political activities or political organizations.” Hier zal getracht worden te onderzoeken of de Belgische arbeidersbeweging beïnvloed is geweest door repressie.¹⁹

De openbare ordehandhaving in België

Jan Dhondt sprak over de ordehandhaving in België als “een machtig gewapend apparaat [met] politieke burgerwacht, gendarmerie en leger – dit laatste [...] wordt herhaaldelijk ingezet tegen de arbeiders en schiet zonder aarzeling.”²⁰ De lokale politie werd in veel gevallen te licht bevonden voor de ordehandhaving, waarna beroep werd gedaan op de rijkswacht.²¹ Dit elitekorps vormde het ultieme wapen van de openbare ordehandhaving.²² Bij de arbeiders was er tevens een besef van de doeltreffendheid van de *gendarmerie*:

“Onze meesters zoals zij zich noemen, en waren, zijn van top tot teen gewapend; zij roepen het leger op, doch kunnen er niet op rekenen, zij roepen de burgerwacht op, doch betrouwen daar nog minder op. Een redding blijft, de gendarmen! En dat gehate broedsel, tot alles in staat, heeft reeds enige moorden op zijn geweten. In die diepgehate huurlingen zoekt de regering haar heil. Zij wil de beweging die ontzettend wordt, smoren in het bloed.”²³

In de 19e eeuw werd ook het Belgisch leger regelmatig ingeschakeld voor de ordehandhaving.²⁴ Bij elke ontsporing kwam dit echter meer onder druk te staan, onder meer van de radicale liberalen: “l'intervention de l'armée, c'est de l'illégalité d'abord, c'est de la provocation toujours, c'est presque à coup sûr une lutte sanglante”.²⁵ Het extreme geweld gebruikt door het leger in 1886 en de

¹⁸ Archer, 122.

¹⁹ Mikkelsen, 22.

²⁰ Dhondt, *Machten en Mensen*, 503.

²¹ Van Geet, 108.

²² Deneckere, “De algemene staking van 1913”, 498.

²³ Jef Groesser, sekretaris van de algemene diamantbewerkerbond Antwerpen. Van Geet, 108.

²⁴ Te vaak, zo schreef Leopold I al in 1861 aan zijn minister van Oorlog. Van der Wal, 15.

²⁵ Charles Potvin, geciteerd in: Keunings, *Des polices si tranquilles*, 51-52.

botsingen tussen luitenant-generaal Alfred van der Smissen en het burgerlijk gezag zorgden voor een omslag naar de rijkswacht, die ingrijpend werd gereorganiseerd.²⁶ Ook de burgerwacht werd onbetrouwbaar geacht.²⁷ Na 1886 zette zich aldus een demilitariseringsproces van de ordehandhaving in gang. Er vond een verbetering plaats van de repressietechnieken, de ordehandhaving kreeg een afracend en preventief karakter en de rijkswacht specialiseerde zich in interventies, in plaats van het leger.²⁸ De aanwezigheid van grote groepen ordediensten volstond vaak om de situatie te ontmijnen.²⁹ Louter door hun aanwezigheid zetten ze aan tot kalmte, hoewel dit bij momenten net omgekeerd werkte.³⁰ Er werd een evenwicht gezocht, provocaties moesten zo veel mogelijk vermeden worden, tenzij desbetreffend gewenst.

Tenslotte was er nog de obscure *Administration de la Sûreté publique*, de *Openbare Veiligheid*, die nu eens onder de jurisprudentie van het *Ministerie van Binnenlandse Zaken*, dan weer onder dat van *Justitie* ressorteerde. Het was het belangrijkste wapen voor de inlichtingenvergaring en opvolging van Belgische en buitenlandse socialisten en anarchisten.³¹ Hoewel de financiering zeer beperkt was, zeker in vergelijking met de *brigade des allumeurs* onder het Second Empire en de beruchte Russische *Okhrana*,³² was de *Sûreté* toch in staat een sterke reputatie te verwerven. Voor Victor Hugo was het een “police jésuite, un mélange de police russe et de police autrichienne”.³³ Door beperkte middelen werd de *Sûreté* gedwongen tot samenwerking met de lokale politie en de rijkswacht, die vaak chaotisch verliep, met overlappende bevoegdheden tussen centrale en lokale instanties.³⁴ Door de chaos en het zeer zwakke – bijna onbestaand – legale kader van de *Sûreté* kon er natuurlijk net buitensporig opgetreden worden tegen (vermeende) dreigingen.³⁵ "Het Grote Complot" van 1887 kan hier als lichtend voorbeeld gelden.³⁶ De wetenschap bracht met de fotografie en antropometrie de veiligheidsdiensten aan het eind van de 19e eeuw een resem nieuwe gereedschappen ter uitbreiding van het *repertoire of repression*. *Rood en Zwart* van Jan Moulaert is één lange opsomming van het falen van onafhankelijke federaties en tijdschriften van de anarchisten. Interne, ideologische conflicten waren vaak de redenen voor het falen, maar infiltratie,

²⁶ Van der Wal, 17.

²⁷ Keunings, *Des polices si tranquilles*, 70.

²⁸ Delfosse, 51-52.

²⁹ Van Geet, 124, 126.

³⁰ *Ibid.*, 120-124.

³¹ Cools, 32.

³² De Russische *Okhrana* was ook actief in de Belgische anarchistische milieus, bijvoorbeeld bij de dynamietprovocatie onder leiding van Baron Ernest Ungern-Sternberg, schuilnaam van Cyprien Jagolkowski. Over samenwerking met de *Sûreté* is niets geweten, hoewel er een sterke internationalisering plaatsvond, met onder meer de anti-anarchistische conferentie te Rome in 1898. Cools, 32-33; Butterworth, 444-448.

³³ Cools, 34.

³⁴ Keunings, *Des polices si tranquilles*, 92.

³⁵ Cools, 32.

³⁶ De “Grote Samenzwering”, waar Alfred Defuisseaux en de *PSR* door agent-provocatieur Léonard Pourbaix onder meer in verband werden gebracht met dynamietaanslagen in Wallonië. Deneckere, 1900, 79.

provocatie en spionage van de *Sûreté* en de rijkswacht lagen vaak aan de basis hiervan.³⁷ Het gebruik van *agents-provocateurs*, het gewelddadig inschakelen van de rijkswacht, het leger en de burgerwacht bij stakingen en het negeren van de belangrijkste liberale vrijheden bij het observeren, infiltreren en neerslaan van de groeiende arbeidersbeweging tonen aan dat er in België een groot *repertoire of repression* gebruikt werd.³⁸

De institutionele onderdrukking van de arbeidersbeweging vond zijn oorsprong in de liberale rechtspraktijk. Na de revoluties van 1848 volgden er enkele hervormingen van de arbeidswetten. Achtereenvolgens werden de werkrechtshraden gereorganiseerd (1859), werd het coalitieverbod opgeheven (1866), kwam er een reglementering voor kinderarbeid in de mijnen (1877) en werd het gehate werkboekje optioneel gemaakt (1883).³⁹ Deze wetswijzigingen lijken indrukwekkend, ze bleven echter zeer beperkt in de dagelijkse praktijk. Het einde van het coalitieverbod betekende dat het legaal was om vakbonden op te richten, waardoor de beweging haar institutionele *framework* kreeg. Tegelijk werd het stakingswapen door het beruchte ‘artikel 310’ ingeperkt: wanneer de vrijheid van arbeid tijdens een werkstaking in het gedrang kwam, werd dit artikel boven gehaald.⁴⁰

Het sociaal equilibrium was niet enkel te danken aan de effectiviteit van de harde repressie.⁴¹ Zachte repressie bestond niet uit het gewapend ingrijpen bij stakingen en meetings, noch politieprovocatie, maar past meer in het Foucauldiaanse concept *governmentality*. Na 1886 volgde de regering Beernaert het voorbeeld van Otto von Bismarck “[...] par la manière forte, la sévérité et la répression et par la manière douce, la protection et l'assistance.”⁴² Beernaert was duidelijk verward over de zware repressie waar Leopold II op aanstuurde. “Steeds dezelfde, verwarrende vraag: doen we er beter aan te laten begaan? Verhinderen en onderdrukken, is dat mogelijk?”⁴³ Jurist Adolphe Prins ontwikkelde in 1886 de “*défense sociale*”, een paternalistische strategie ter verdediging van de ‘goede’ zwakken, die in de praktijk werd gezet door minister van Justitie Jules Le Jeune.⁴⁴ Dit vormde de basis voor een discours rond veiligheid, met de nadruk op preventie, afschrikking (*législation de la peur*), én sociale wetten.⁴⁵ Het was “un projet de gouvernementalité totale: on gouverne un corps social”.⁴⁶ Ook in Nederland zag Beatrice De Graaf in deze periode de opkomst van dit “veiligheidsdispositief” als antwoord op de sociale onrust.⁴⁷

³⁷ Moulaert, *Rood en Zwart*.

³⁸ Butterworth, *The World That Never Was* en Moulaert, *Rood en zwart*.

³⁹ Van den Wijngaert, 56; Van Thijn, 15.

⁴⁰ *Ibid.*, 57.

⁴¹ Cools, 34.

⁴² Delfosse, 52; Tulkens, 8.

⁴³ Deneckere, 1900, 80-81.

⁴⁴ Delfosse, 3; Keunings, *Des polices si tranquilles*, 49.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Delfosse, 12.

⁴⁷ De Graaf, 1.

Minder in het oog springende controlemechanismen kenden vaak een even belangrijke invloed op het radicalisme van de arbeiders.⁴⁸ Om de arbeiders tijdens lange werkstakingen en bij de opbouw naar politieke stakingen af te leiden werd er aandacht besteed aan sport, ontspanning en opvoeding.⁴⁹ Via volksverheffing en een anti-alcohol campagne werd geprobeerd het drankmisbruik in te dammen en ontsporingen te voorkomen.⁵⁰ Voor de arbeidersorganisaties moest de disciplinerende van de arbeider niet enkel gebeuren bij het straatprotest, maar ook in het dagelijks leven. De organisatie en disciplinerende werd een grootschaliger sociaal project met “collectively imposed restraints on *individual* behavior.”⁵¹ Huisvesting was een belangrijk controlemechanisme voor zowel het patronaat als de arbeidersorganisaties. De fabriekssteden en arbeiderswijken waren een gesloten gemeenschap: wie de vrijetijdsvoorzieningen controleerde, had ook controle over de arbeiders. "Nergens werden deze principes zo grondig uitgewerkt als in de mijnsteden en de metaalcentra, artificiële eilanden van autoritaire discipline."⁵²

Hoewel private repressie zoals in de Verenigde Staten – waar het patronaat over privélegers beschikte – in België ontbrak, kunnen dreigende werkloosheid door ontslag, *blacklisting* en de inzet van stakingsbrekers als vormen van private repressie beschouwd worden. Dick Geary en Richard Goldstein vermelden een relatief lage syndicalisatiegraad in Europa tot 1914, zelfs na de legalisering ervan, zo ook in België.⁵³ Hoewel sommige arbeiders waarschijnlijk de vakbonden vermeden uit apathie en desinteresse, deden velen dit wellicht uit angst voor ontslag, werkloosheid of de priester.

De anarchistische gewelddadige ontsporing was niet louter een hersenspinsel, maar de disproportionele uitvergroting van de dreiging, alsook het gelijkstellen van anarchisten met "dynamiters"⁵⁴ door de pers en de ordediensten bracht de gehele beweging een morele slag toe die ze niet te boven zou komen.⁵⁵ Van politieke radicalen werd onder invloed van het Lombrosianisme een ziektebeeld opgehangen. Politiek radicalisme werd gemarginaliseerd door het als waanzin te klasseren. Marginalisatie en demonisering in liberale, katholieke en socialistische kranten en de pathologische criminalisering waren zeer belangrijke elementen van de *zachte repressie*. De radicalen werden verantwoordelijk gesteld voor ontsporingen en als provocateurs bestempeld. De "leaders socialistes" weten de ontsporingen in 1899 in Brussel aan "créatures occultes, soudoyées

⁴⁸ Goldstein, *Political Repression*, 337.

⁴⁹ Joos, 512, 581.

⁵⁰ Deneckere, "La violence", 191.

⁵¹ Friedman, 11.

⁵² Lis, 352.

⁵³ Goldstein, *Political Repression*, 337. Syndicalisatiegraad van 2,7 procent in 1906, 10,2 in 1914. Van Daele, 133.

⁵⁴ *Vooruit*, 12 december 1888, 1.

⁵⁵ De Graaf, 1.

par la réaction".⁵⁶ Volgens *Vooruit* zouden de slachtingen van 1886 herhaald worden door "misdadige charlatans die zich als den Messias aanstellen [...] en de regeering in de hand werken."⁵⁷ Gaandeweg vonden ook de radicalen de weg naar de moederpartij, als ze niet in obscuriteit verzonken.

“Velen die vroeger, op voorbeeld van de machtigen, in den poel van ruwheid verzonken en slechts geweld en brutaliteit kenden, ontmoeten wij in het Feestlokaal van Vooruit, in schouwburgen, openbare wandelplaatsen, redeneeren over rechten en plichten, zijn trouwe bezoekers onzer vergaderingen, toonen reeds de kenteekens hunner verheffing. Dat is vooruitgang.”⁵⁸

Repressief geweld in België

Een overzicht van het repressief geweld in België kan een beeld scheppen en maakt kwalitatieve vergelijking met Gent mogelijk. Hoewel België over het algemeen bekend stond als één van de weinige liberale vrijhavens in Europa wordt zowel in de historiografie als bij tijdgenoten de repressie tegen de opkomende arbeidersbewegingen alhier als bloederig omschreven. Karl Marx vond België "exceptioneel" in dit opzicht: “Il n'existe qu'un seul pays du monde civilisé où les forces armées sont là pour massacrer les ouvriers en grève, où toute grève est saisie avec avidité et malignité comme prétexte pour massacrer officiellement les ouvriers. Ce petit pays unique et béni, c'est la Belgique.”⁵⁹ Richard Goldstein plaatst België qua repressie in een lijstje met de meest autoritaire staten van Europa.⁶⁰

Volgens Luc Keunings stierven tussen 1830 en 1870 een veertigtal arbeiders bij militair ingrijpen. De periode na 1870, waarover we hier schrijven was even gewelddadig, met als drieste laagtepunt de gebeurtenissen in maart en april van 1886. In januari 1887, mei 1887 en februari 1889 werd er gewapend ingegrepen door het leger bij respectievelijk een socialistische manifestatie in Brussel, een werkstaking in Luik en het Centrum en een werkstaking bij de steengroeve van Quenast. In april 1893 liep de *Algemene Staking* uit de hand met gewapende tussenkomsten in Antwerpen, Brussel en Henegouwen. Er vielen vijf doden en een dertigtal gewonden toen de rijkswacht het vuur opende in Borgerhout, net zoals de burgerwacht bij de "fussilade de l'avenue de Jemappe" en die van Jolimont.⁶¹ In december 1900 was er een staking in de Antwerpse haven waar vier gekwetsten vielen nadat de politie het vuur opende.⁶²

⁵⁶ Keunings, Luc, "Une étape", 722.

⁵⁷ *Vooruit*, 27 november 1888, 1.

⁵⁸ *De Vlasbewerker*, Januari 1898, 1.

⁵⁹ Geciteerd in: Delfosse, 211.

⁶⁰ “[T]he problem of excessive and arbitrary use of force by law enforcement bodies was most persistent and serious in Russia, Hungary, Germany (especially Prussia), Italy, Spain, France, Ireland and Belgium.” Goldstein, *Political Repression*, 67-68.

⁶¹ Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland*, 151.

⁶² Geciteerd in Van Geet, 115.

Ook de *Algemene Staking* in april 1902 was een “*débâcle révolutionnaire*” en kende zware repressie met zes doden in Leuven en enkele doden in Brussel en Houdeng.⁶³ In januari 1912 waren er pas opnieuw onlusten in de Borinage met twee gewonden in Wasmes, en in juni 1912, zijn er rellen na de uitslag van de wetgevende verkiezingen met incidenten in Laken en drie doden in Luik. Deze summier opsomming is niet exhaustief: het totaal aantal slachtoffers van de klassenstrijd dient nog opgemaakt te worden voor België, maar het is wel duidelijk dat de opkomst van het socialisme niet zonder bloedvergieten verliep.

Economische Stakingen tussen 1872 en 1914 in Gent

Hoe gewelddadig verliepen de stakingsacties in Gent? Het overzicht van de stakingen van Wouter Steenhaut en Luc Joos werd opgesteld via krantenartikels en politieverlagen zodat er een zo goed als volledig overzicht van geweldplegingen bekomen werd. Op een totaal van 237 onderzochte economische stakingen tussen 1872 en 1902 wordt slechts bij zeven acties expliciet melding gemaakt van gewelddadig ingrijpen. Er zijn verder nog twee twijfelgevallen. Er bestaan geen stakingsstatistieken voor heel België in deze periode waarin zo gedetailleerd het verloop vermeld wordt, de *Statistiques des grèves* bevatten enkel basisinformatie.⁶⁴ Dit maakt het moeilijk om uit deze ruwe gegevens te concluderen of Gent veel of weinig gewelddadige economische stakingen kende. Als we echter kijken naar de sectoren valt op dat de arbeiders uit de textiel- en vlasnijverheid vreedzaam staakten. Het geweld vond in zes van de zeven gevallen plaats bij acties in de haven. Daar viel ook – voor zover dit na te gaan is – het enige sterfgeval bij een staking in het Gentse in deze periode. Jan De Cock werd gedood toen de politie het vuur opende bij een actie in de haven. Volgens Steenhaut lag dit aan de inherente ruwheid van de havenarbeiders, hoewel het waarschijnlijker is dat de concurrentiestrijd tussen de *foremen* voor opstootjes zorgde. Bij de protestmars in Brussel voor het *Algemeen Stemrecht* op 15 augustus 1886 gedroegen deze “ruwe” dokwerkers zich trouwens voorbeeldig: “quelque deux cents solides dockers, portant tous de beaux bleus de travail, marchant comme un régiment discipliné”.⁶⁵ In december 1892 bracht de dreigende situatie door de groeiende werkloosheid in Gent burgemeester Lippens ertoe om op 8 november een samscholingsverbod uit te vaardigen.⁶⁶ Er volgden onder meer gewelddadige incidenten bij een optocht van 10.000 arbeiders op de Vrijdagmarkt en op 12 december 1892 was er een gewelddadige confrontatie tussen de politie en werklozen.⁶⁷

Tussen 1903 en 1914 verminderde het geweld tot een verwaarloosbaar niveau. Op een totaal van 326 economische stakingen zijn de enige vermeldenswaardige incidenten enkele arrestaties en

⁶³ Deneckere, “La violence”, 189-190.

⁶⁴ *Statistique des grèves*.

⁶⁵ Deneckere, “La violence”, 186; Vanschoenbeek, *Novecento*, 214.

⁶⁶ Steenhaut, 354.

⁶⁷ Deneckere, “La violence”, 187-188.

rechtszaken bij overtredingen van artikel 310, een doodslag die verder niets met de staking te maken had en de zelfmoord van een arbeider na een mislukte staking, gefrustreerd over het "onderkruiperswerk" en zijn ontslag.⁶⁸ Er wordt nergens melding gemaakt van buitensporig repressief ingrijpen van de overheidsdiensten. Bij economische stakingen kregen stakingsbrekers vaker politiebegeleiding. Zo werd bij de grote staking in de Gentse haven in maart en april 1912 de loods die als tijdelijk onderkomen diende voor 470 Duitse stakingsbrekers bewaakt door twintig gendarmes, 100 politie-agenten en nachtwakers en de brandweer.⁶⁹ De werkstaking kende een "kalm en waardig verloop in sterk contrast met [de havenstaking van] 1886, toen geweld troef was".⁷⁰

Politieke Stakingen tussen 1872 en 1914 in Gent

Het geweld binnen de arbeidersbeweging in Gent werd reeds onderzocht door Gita Deneckere, waar ze onder meer het civilisatieproces van Norbert Elias nuanceert voor de Gentse arbeidersbeweging.⁷¹ Ondanks het sporadische geweld ziet ze gaandeweg een disciplinerende optreden bij het Gentse werkvolk. Tijdens de "industriële jacquerie" van 1886 bleef daar alles rustig. Met de *Algemene Staking* in 1893 werd er door de autoriteiten met een mobilisatie van het leger gereageerd: 5076 manschappen voor de Gentse regio. Op de Vrijdagmarkt en de Garenplaats werden enkele vergaderingen uiteengeslagen. De stakers reageerden met straatstenen waarna de rijkswacht hun revolvers op het volk gebruikte. Er vielen vijf gewonden bij de stakers, maar geen doden, en er volgden twaalf arrestaties.⁷² De *Gazette van Gent* weet het geweld aan de "dramatische toestand", waarbij de stakers "door honger gedreven werden".⁷³ Bij de *Algemene Staking* in 1902 was er opnieuw angst voor escalatie na de gewelddadige repressie in Brussel en Leuven op 12 en 13 april. Het enige gewelddadige voorval vond echter plaats na de staking: er was een dynamietaanslag op het huis van de katholieke leider Arthur Verhaegen met enkel materiële schade.⁷⁴ Het kroonstuk van de grote stakingen in deze periode – de politieke staking van 1913 – staat bekend als de "staking van de gekruiste armen".⁷⁵ Dankzij de langdurige en goede voorbereiding verliep deze nagenoeg vlekkeloos in Gent, net als in de rest van het land. Er lijkt ook een sterkere nadruk te komen op preventie waarbij grote hoeveelheden ordediensten werden ingeschakeld: "[d]e ordedienst werd verzekerd door de 350 gendarmes die te Gent waren

⁶⁸ Joos, 517.

⁶⁹ Joos, 489.

⁷⁰ Joos, 490.

⁷¹ Deneckere, "La violence", 173.

⁷² Deneckere, "La violence", 189; Steenhaut, 383.

⁷³ Steenhaut, 383.

⁷⁴ Deneckere, "La violence", 189-190.

⁷⁵ Joos, 518.

gekazerneerd, de politie, pompiers en 1500 man burgerwacht.”⁷⁶

Gebruikte repressie in Gent

In contrast met de bloederige onderdrukking van zowel werk- als politieke stakingen in België valt op dat er in Gent, met enkele uitzonderingen, weinig repressief geweld gebruikt werd. Bij de economische stakingen was dit geweld nauwelijks gerelateerd aan de stakingsacties, de situatie werd zelfs bijna volledig vreedzaam in de periode na 1902. Bij de politieke stakingen werd er in Gent wel gewelddadig ingegrepen, vooral dan in 1893. In Gent, met haar grote textielnijverheid de meest geïndustrialiseerde en geproletariseerde stad van Vlaanderen, vond een pacificatie van het arbeidersconflict plaats, net in de periode van de ontwikkeling en de groei van de *BWP*. Deze pacificatie zou in de rest van het land, en in Europa, navolging krijgen.

⁷⁶ Joos, 572.

Deel II : Disciplineren en organisatie in Gent: "Keep calm and protest"

Waarom is Gent van de zwaarste repressie bespaard gebleven? Wouter Steenhaut concludeerde al het volgende: "De syndicaten hebben altijd op dezelfde nagel geklopt: tucht en zich onthouden van elk straatgeweld. De vrees die de politie en nog meer de rijkswacht inboezemden, verlamden hun opstandigheid."⁷⁷ De chaos in het zuiden van het land werd telkenmale als het niet te volgen voorbeeld aangehaald. Zonder organisatie kon een werkstaking niet slagen, zonder discipline zou de werkstaking uit de hand lopen.

“Konden de koolmijnwerkers het toch eens begrijpen, dat zij zich in weerstandskassen moeten organiseren; die kassen zouden hen niet alleen lijk van brood voorzien, maar door hare inrichting zelve een geest van discipline onder de werklieden doen heerschen - die wonderen zou verrichten. Het was maandag een wezenlijke jacht op den mensch.”⁷⁸

De combinatie discipline-organisatie komt regelmatig terug in de socialistische pers. De oprichting van weerstandskassen alleen al zou deze “geest van discipline” onder het werkvolk brengen, en enkel via dit pad kon repressie vermeden worden. Niet “in vergankelijke geestdrift, maar in groepeerding [zoeken zij] hunne macht”.⁷⁹ Door te wijzen op de weerloosheid van onverenigde arbeiders en het falen van ongeorganiseerde stakingen konden de *BWP* werklieden rekruteren voor haar organisaties.

“Zonder organisatie zullen wij altijd verslagen worden. Laat ons dan trachten de organisatie overal te doen doordringen. Werklieden, vereenigt u in vakbonden, ziekenbeurzen, samenwerkende maatschappijen, om, samengesmolten tot eene enkele groote werkliedenpartij, machtig genoeg te zijn de reactie het hoofd te bieden en aan de werklieden de plaats in de maatschappij te schenken, waarop zij voor hunnen nuttigen arbeid recht hebben.”⁸⁰

Zelfs de *jacquerie* van 1358 werd door *De Verbroedering* bovengehaald om te wijzen op het belang van organisatie. "Natuurlijk werd dien opstand, zonder doel, zonder organisatie begonnen, in 't bloed gesmacht door de overmacht der edelen. Dat dit eene les weze voor de loonslaven der XXe eeuw om zich sterk te vereenigen, teneinde het kapitalisme te overwinnen."⁸¹

Discours over 1886

De arbeiderspers creëerde een discours rond repressie met “1886” als belangrijkste voorbeeld. “Dat [1886] moet meer en meer vermeden worden. De razende reactie zou voor niets terugdeinzen. Wij alleen zullen hare helsche, volksmoordende plannen beletten. Op voor 't algemeen stemrecht,

⁷⁷ Steenhaut, 415.

⁷⁸ *Vooruit*, 24 maart 1886, 1.

⁷⁹ *Vooruit*, 12 december 1888, p.1.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ *De Verbroedering*, 16 maart 1902, 1.

gezellen!"⁸² Door Louis Bertrand werd 1886 vergeleken met de Parijse Commune: "Elle est notre année terrible comme l'année 1871 le fut pour la France".⁸³ Het bloedbad in Parijs – met 40.000 doden – zou het begin van het einde betekenen voor de bloeiperiode van de anarchistische beweging. Met een overzicht van de slachtoffers van repressie tot 1902, wilde *De Verbroedering* oproepen om niet voor de katholieken te stemmen, het toonde echter ook aan de arbeiders hoe gewelddadig de overheid kon zijn inzake arbeidersprotesten.⁸⁴ Het aantal gevallen kameraden werd hier, en elders, overdreven. Het was moeilijk om juiste cijfers te krijgen tijdens en na de chaos van een uiteengeslagen staking, maar het speelde in het belang van de arbeidersbeweging om deze aan te dikken, net zoals de aantallen deelnemers van meetings en stakingen.

Het Werk der Katholieken

Maart 1880. — Onlusten te Roux : **Acht werklieden doodgeschoten.**

Maart 1886. — Onlusten te Jemeppe en te Seraing : **Twintig doden, 109 gekwetsten.**

17 mei 1887. — Te La Croix : **twee mijnwerkers doodgeschoten, talrijke gekwetsten.**

24 oogst 1887. — Te Oostende : **zes visschers doodgeschoten.**

Oogst 1888. — Te Quenast : **een werkmán gedood.**

December 1892. — Te Tilcur : **vier mijnwerkers doodgeschoten, drie zwaar gewond.**

14 april 1893. — Te Jolimont : **eene vrouw doodgeschoten, vele gekwetsten.**

16 april 1893. — Te Bergerhout : **zes vermoorden, talrijke gekwetsten.**

17 april 1893. — Te M. ns : **zes betoogers doodgeschoten en vele gekwetsten op den weg van Jemeppe.**

April 1902. — Te Houdeng : **twee slachtoffers vermoord door de gendarmen, vele gekwetsten.**

April 1902. — Te Brussel : **drie betoogers vermoord door de gendarmen.**

April 1902. — Te Brugue : **talrijke erge gekwetsten door de politie en de gendarmen.**

April 1902. — Te Leuten : **zeven betoogers doodgeschoten door de burgerwachten!**

Landbouwers, kunt gij stemmen voor de kandidaten der moordenaarspartij?

NEEN, gij zult uwe stem uitbrengen op de kandidaten der socialistén!

De Verbroedering, 18 mei 1902, 1.

⁸² *De Verbroedering*, 29 oktober 1911, 3.

⁸³ Verhaeghe, 1989, 269.

⁸⁴ *De Verbroedering*, 18 mei 1902, 1.

Kalmte ondanks provocaties

Er werd regelmatig gewezen op de bloeddorst van de ordetroepen en de Belgische staat. Er werd vanuit gegaan dat de gewelddadige confrontatie exact was wat de staat zocht: een provocatie om zo de arbeidersbeweging te descriditeren en te vernietigen. De arbeiders moesten zich daarentegen wél aan de wetten houden, en vreedzaam blijven protesteren ondanks de provocaties.

“Zij hadden liever 1886 en 1887, met de Pourbaix, Lalois' en Rouhette's, Zij hadden liever de brutale ophitsing der arme, ongeleerde dutsen, gevolgd door brand en plundering der fabrieken. Dan was er gelegenheid om te schieten, te moorden gelijk in Frameries, in de hoop de werkersbeweging in bloed te stikken, de rijzende zon van het socialisme door eene wolk van smart, ellende en bloed te verduisteren.”⁸⁵

Voor de socialistische leider Edward Anseele waren de lessen duidelijk: organisatie! Op de regering moest niet gerekend worden:

“Het hoofdgedacht dat oprijst uit de gebeurtenissen die op dit ogenblik het land in beroering brengen, is, dat de beweging hetzelfde karakter heeft als deze in 1886. De beide strijdende elementen geven blijk niets te hebben geleerd. De koolmijners zijn evenmin georganiseerd als dan. Zij hebben evenmin hulpmiddelen en evenveel gebrek aan samenhang en TUCHT. De regeering en de koolmijnbezitters zijn even slecht gebleven, even onmenselijk wreed als in 1886.”⁸⁶

Het pad naar de bevrijding voor de arbeiders lag in het vreedzaam, legaal protest, maar gold dit ook als de wetgever en het patronaat die wetten niet volgden? Een andere strategie zou net de gewelddadige oppositie zijn, tenzij de politieke toekomst van de *BWP* in rekening wordt gebracht. Na 1886 wordt er dan ook gekozen voor de politieke strijd voor het algemeen mannenstemrecht, voor het reformisme.

“Onze vijand beschikt over vele en machtige wapenen, laten wij tegenover het ruw geweld der heerschers en bezitters, plaats en het gezond verstand de rede. Indien we dat doen, dan zullen we overwinnen en zal blijken dat de wapenen der barbaren, geen middel zullen zijn om het recht en de waarheid te belemmeren, plaats nemen op den zetel, die thans wordt ingenomen door onrecht en leugen.”⁸⁷

Revolutionaire retoriek

Naast disciplinerende was er ook plaats voor opruiende retoriek. De onverzettelijkheid van de “papen”, die “[o]p al ons smeeken en dreigen, antwoorden [...] met het leger te mobiliseeren, de gendarmen vreeselijke bevelen te geven [...]”⁸⁸ In de arbeiderspers kwam ook soms de twijfel boven of het gekozen pad wel tot de gewenste hervormingen zou leiden. Een besef “dat onze wetgevers zich enkel met deze vraagstukken begonnen bezig te houden toen de vreeselijke

⁸⁵ *De Verbroedering*, 29 oktober 1911, 3.

⁸⁶ *Vooruit*, 12 december 1888, 1.

⁸⁷ *De Vlasbewerker*, April 1904, 2.

⁸⁸ *De Vlasbewerker*, April 1902, 2.

werkstakingen van 1886 bewezen, dat de werklieden uitsluitend, pijnlijk en lijdzaam kanonnenvleesch en deidentenvleesch wilden zijn?”⁸⁹ De overheid scheen vooral te luisteren naar geweld en radicalen. Ze had “[...] getoond dat zij de sociale kwestie verstaat als opgeworpen zijnde door eenige mannen en gebruikt slechts geweld en vervolgingen om de oplossing nabij te komen.”⁹⁰ Het legale pad werd regelmatig in vraag gesteld: waar was immers “[...] de logica om de wet te volgen [...]” als die door de staat genegeerd werd.

“In naam der wet werden onze waalsche broeders in 1886, neergeschoten; in naam der wet zuchten zoovele arbeiders in de gevangenissen, die durven strijden voor wat meer loon; het was in naam der wet dat de regeering in April laatst den volkseisen in 't bloed smoorde; het is in naam der wet dat men voortdurend de socialisten vervolgt, omdat zij een betere maatschappij willen, in de plaats der huidige verrotte samenleving die enkel nog berust op geweld, bedrog, zelfzucht, en overheersching. De wet verbiedt alles, en laat alles toe, zij is rekbaar als elastiek, en teer als glas. Almachtig is hij wie er mee fianteert. Hoe kan men ons nog lust krijgen om naar wettelijkheid te zoeken?”⁹¹

Deze twijfels waren gerechtvaardigd, als we terugkijken naar de institutionele onderdrukking. Niet enkel het wettelijk kader maar ook de toepassing van deze wetten speelden volgens Jan Dhondt vaak in het nadeel van stakers en arbeiders. “[R]echters weten goed wat hun te doen staat als men zo een kerel – een progressist – voor hen brengt.”⁹²

De evenwichtsoefening loopt fout

Voorbeelden van repressie werden in de kranten gebruikt om de gemoederen op te hitsen, tot wraak op te roepen en de mogelijkheid tot gewapend conflict open te houden. Dergelijke bijdragen passen totaal niet in het disciplineringsdiscours. Mogelijke verklaringen kunnen gevonden worden in de concurrentiestrijd met de anarchisten voor de steun van de arbeiders. De revolutionaire retoriek moest de radicalen aanspreken, en kon tegelijkertijd dienen om het vuur en het geloof in de strijd bij de arbeiders aan te zwengelen. Zo gaf de *Algemene Raad* van de *BWP*, tijdens de onlusten in maart 1886, een pamflet uit vol “verbale krachtpatserij”.⁹³

De discrepantie tussen het enerzijds matigende en pacificerende en anderzijds revolutionaire taalgebruik is paradoxaal. Toont dit de interne conflicten binnen de *BWP*, soms binnen eenzelfde persoon, voor het te volgen pad? Bij meetings in november 1892 riep Anseele op tot de strijd.

“Il demanda si les Gantois étaient prêts à suivre leurs frères wallons dans leur lutte acharnée. Tout le monde adhéra pleinement à cette idée. Anseele dit enfin que le combat ne pouvait avoir que deux issues: vaincre ou mourir. Cette devis devint le cri

⁸⁹ *De Verbroedering*, 2 november 1913, 2.

⁹⁰ *Vooruit*, 12 december 1888, 1.

⁹¹ *De Verbroedering*, 27 juli 1902, 2.

⁹² Dhondt, *Machten en Mensen*, 503.

⁹³ Verhaeghe, 1984, 700.

de guerre des ouvriers gantois.”⁹⁴

Wanneer na deze meetings het protest uit de hand liep op de Vrijdagmarkt en de politie het vuur opende in de massa probeerde de *BWP*-top via een protestbrief de menigte terug tot kalmte aan te sporen: “[r]estez calmes: maîtrisez l’indignation suscitée par tant de haine populaire; conservez vos forces et votre courage pour le moment décisif, si le gouvernement haineux refuse le Suffrage Universel.”⁹⁵ Er werd getracht de volkswoede in de richting van de *Algemene Staking* om te buigen. In december ontspoorde de situatie verder bij een manifestatie van werklozen. Anseele probeerde tevergeefs de opbouw naar de manifestatie te pacificeren en aan te sturen op onderhandelingen voor arbeidsduurvermindering om de werkloosheid te verminderen. Zijn oproep voor het uitstellen van de actie werd genegeerd en het kwam tot een zware confrontatie met zeven gewonde agenten tot gevolg, er zijn geen cijfers voor het aantal slachtoffers bij de werklozen.⁹⁶ Bij de aanloop naar de *Algemene Staking* van 1893 gebeurde iets gelijkaardigs. Anseele gebruikte revolutionaire retoriek op de *Conseil Général* van 18 maart.⁹⁷ Op 2 april verklaarde hij de *BWP* klaar voor de sociale revolutie, “pourvu que le peuple veuille nous suivre. Nous somme prêts à tout, même à mourir.”⁹⁸

Het was echter niet louter retoriek: Edmond Van Beveren zou bij de redactie van *Le Peuple* op 17 april voorgesteld hebben om de kazernen te veroveren teneinde wapens en ammunitie te veroveren. “Zijn toehoorders raadden hem dat ten stelligste af.”⁹⁹ Deneckere wijst er op dat de meeste slachtoffers van de staking in 1893 vielen door “het geagiteerde stakingsklimaat waarop de *BWP*-leiders de controle [...] verloren enerzijds en de harde, vaak ondoordachte repressie anderzijds.”¹⁰⁰ Anseele en de top van de *BWP* probeerden schijnbaar een balans te vinden tussen haar disciplineringsmissie en revolutionaire retoriek. Deze evenwichtsoefening faalde in 1892 en 1893 en het is mogelijk dat ze uiteindelijk ondoeltreffend en zelfs gevaarlijk bevonden werd. In de jaren voor de *Algemene Staking* van 1913 vinden we hier immers amper voorbeelden van terug. Marcel Liebman geeft de meest sluitende verklaring voor de retoriek:

“La grève générale devait, dans la mesure du possible, rester légale et pacifique. Le verbalisme révolutionnaire des dirigeants était nécessaire pour conserver l’enthousiasme, mais pouvait aussi contribuer à transgresser les limites imposées.”¹⁰¹

Bij de aanloop naar de *Algemene Staking* in 1902 werd er in Gent ingezet op kalmte. Gent was de enige stad waar geen samenscholingsverbod afgekondigd werd en het vertrouwen van de lokale

⁹⁴ Deneckere, “La violence”, 187.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., 188.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Steenhaut, 364.

¹⁰⁰ Deneckere, 1900, 95.

¹⁰¹ Marcel Liebman, geciteerd in: Ibid., 187.

overheid werd niet geschonden, ondanks de vaak gewelddadige retoriek op de banieren bij de straatprotesten.¹⁰² Ook op de staking der huurkoetsiers drong “Anseele [...] aan op een goed gedrag vanwege de stakers, die de waarschijnlijke onderkruipers moesten met rust laten.”¹⁰³ Op andere vergaderingen werd er opgeroepen “tot vastberadenheid en kalmte.”¹⁰⁴ De inschakeling van onderkruipers, werkwilligen of stakingsbrekers, zorgde bijna altijd voor een verhoogde vijandigheid onder de stakers. In vele gevallen was het bij het zien van de aankomende stakingsbrekers dat een werkstaking rumoerig werd en de legaliteit (artikel 310) overschreden werd, met mogelijke repressie tot gevolg. Zoals gezegd verliep de Gentse havenstaking van 1912 in alle vrede. Anseele, ondertussen schepen geworden, pleitte voor orde en kalmte.¹⁰⁵

De “staking van de gekruiste armen” – de *Algemene Staking* in 1913 – moest en zou vreedzaam verlopen om elke provocatie van de overheid te vermijden en de publieke opinie te overtuigen van de volwassenheid van de *BWP*.¹⁰⁶ Anseele was duidelijk op het congres voor het *Algemeen Stemrecht* op 30 juni 1912: “Wij willen de algemeene werkstaking, wij zullen ze voorbereiden zoo, dat zij grootsch en onweerstaanbaar zal zijn; maar wij willen ze vreedzaam, in weerwil van alle mogelijke uitdagingen en incidenten [...]”¹⁰⁷ Vanaf juni 1912 begon men dan ook met die voorbereidingen, er moest gewacht worden met de staking tot ze “de overtuiging [hadden] dat de massa gereed is en het oogenblik gunstig.”¹⁰⁸ Door zowel Anseele als Emile Vandervelde werd de afwachtende houding herhaald in *Vooruit*, net als het wettelijke en vredelievende karakter van de staking.¹⁰⁹

Conclusies over de disciplineringsorganisatie van de Gentse arbeiders

In de *Verbroedering* van 8 september 1907 komt het disciplineringsdiscours mooi samen. Het wordt ingeleid met een oproep “[...] aan al onze vrienden den toestand met kalmte in te zien.” Zonder de *BWP* zou “Vlaamsch België [...] nu nagenoeg voor dezelfde toestand staan van het Walenland in 1886. Indien het zich in Vlaanderen bepaalt bij werkstakingen zonder geweld, bloedbaden of brandstichtingen is het dank aan ons.” Verderop volgde opnieuw een verwijzing naar het ‘rampjaar’ en de invloed van organisatie: “[z]onder de socialistische organisatie, zonder Gent, zonder ‘Vooruit’ stonden wij opnieuw voor een bloedig jaar als 1886.” Provocaties zoals de “door de patroons millioennairs, uitgelokten gewilden strijd” zouden gevolgd worden door geweld van de radicalen: “[k]ogels zijn er genoeg, de geweren en revolvers zijn reeds geladen, men loert op eene gelegenheid

¹⁰² Ibid., 189.

¹⁰³ Die liep van 24 december 1907 tot 1 januari 1908, Joos, 508.

¹⁰⁴ Joos, 515.

¹⁰⁵ Joos, 486.

¹⁰⁶ Joos, 604 en Deneckere, “La violence”, 190.

¹⁰⁷ Joos, 554.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ *Vooruit*, 12 februari 1913, 1; Joos, 561; *Vooruit*, 3 juli 1912, 2; Joos, 555.

om te Antwerpen en te Wetteren bloedbaden in te richten.”¹¹⁰ Indien de arbeiders kalm bleven, “[...] wat er ook voorvalle, iets zullen wij redden: de eer onzer roode vlag, de eer onzer schoone klasse, de faam onzer stad en de vijand is, van nu af wat hij ook doet, zedelijk geslagen. Wij zijn gewonnen!”¹¹¹

De lage repressie in Gent lijkt te correleren met de ontwikkeling van de *BWP*, die door haar organisatie en propaganda het arbeidersprotest trachtte te disciplineren, hoewel stakingsdiscipline al vroeger aanwezig was. Gita Deneckere meldt voor de eerste keer dat het woord “staking” valt in de archieven, in november 1849, het volgende: “Les ouvriers ont fait preuve d'un remarquable esprit d'union, d'une discretion éprouvée et d'une discipline qui donne à réfléchir”. Bij de eerste stakingen van de *Broederlijke Wevers* in 1857 en 1858 werd het duidelijk voor vriend en vijand wat arbeidersorganisatie betekende voor het straatprotest. Na de “slag om de Grasfabriek” in 1861, toen een werkstaking van diezelfde *Broederlijke Wevers* uit de hand liep, leerden de voorzitters van de bond dat het geweld vier jaar werk vernield had.¹¹² Dit toont aan dat in de voorgaande periode, de *prehistorie* van de Gentse arbeidersbeweging, reeds gedisciplineerde stakingsacties plaatsgrepen. Ze bieden een belangrijke nuance voor een teleologische pacificatie.

Hoewel Deneckere een teleologisch civilisatieproces binnen het arbeidersprotest ontkent, schijnt ze toch vanaf 1870 een disciplineringsproces binnen de arbeidersbeweging waar te nemen.

“Entre-temps, le mouvement ouvrier socialiste s'implanta solidement à Gand. Le respect de l'ordre établi était fermement appuyé par le mouvement, et cela pour des raisons stratégiques. L'idéal du bouleversement révolutionnaire s'exprimait uniquement à travers le discours socialiste: au quotidien, les militants se gardèrent bien de trouble l'ordre. Respectabilité et discipline constituaient les mots-clé du code de conduite dictés aux ouvriers socialistes.”¹¹³

Ook Luc Joos ziet een afname in het aantal wilde stakingen: “[D]e taktiek van het mes op de keel moest stilaan wijken voor meer beredeneerde akties. Dit toont het volwassen karakter dat én arbeiders én vereniging kregen.”¹¹⁴ Er was al vanaf het prille begin een vreedzame tendens, en gewelddadige oprispingen bleven voorkomen. Toch is er onmiskenbaar een evolutie naar meer arbeidersdiscipline, zeker na 1886. Deze disciplineringslegde de *BWP* geen windeieren, door het vreedzame protest won de partij langzaam maar zeker de strijd om de *hearts and minds* en legitimeerde ze zowel haar politieke deelname als de vereniging van de arbeidersklasse.¹¹⁵ Anseele en de rest van de *BWP*-top in Gent legden een sterke nadruk op geweldloosheid. Zowel in de

¹¹⁰ Vermoedelijk ging het hier over de radicalen, en niet over de ordediensten.

¹¹¹ Alle citaten uit deze alinea komen uit het artikel in *De Verbroedering*, 8 september 1907, 1.

¹¹² Deneckere, “La violence”, 183-185.

¹¹³ Ibid. 185.

¹¹⁴ Joos, 610.

¹¹⁵ Joos, 603 en Deneckere, “De algemene staking van 1913”, 480.

socialistische pers als bij de meetings werd hierop gehamerd. Ook werd er in de pers veelvuldig verwezen naar radicale elementen, *mouchards*, oproerkraaiers, agents-provocateurs, maar ook naar de resultaten van een rumoerige staking: straatoorlog, de inzet van het leger en overdreven bloedvergieten zoals in het Waalse industriebekken in 1886. Er werd geprobeerd dit *event*, net zoals andere gewelddaden, te reproduceren in het collectief geheugen om de arbeiders te wijzen op de gevolgen van ongeorganiseerde en ongedisciplineerde acties. Paradoxaal genoeg werd er soms ook zeer strijdvaardige, revolutionaire taal gebruik bij de grote politieke stakingen. Over het algemeen verliepen deze stakingen ook gewelddadiger. Dit spanningsveld tussen opruiende retoriek en disciplinerend taalgebruik leek bij de *Algemene Staking* in 1913 grotendeels opgelost.

Deel III: De gevolgen van repressie op de algemene politiek van de BWP

“A general strike forged in advance within the fetters of legality is like a war demonstration with cannons dumped into a river within the very sight of the enemy. The advice given in all seriousness by Le Peuple that the strikers should threaten their enemies ‘with fists in pockets’ would not frighten even a child, not to mention a class fighting to the death to maintain its political rule. Thus it happened that the mere work stoppages of the Belgian proletariat in 1891 and 1893 were sufficient to break the resistance of the Clericals, but only because the latter had reason to fear a sudden transformation of the calm into a storm, of the strikes into a revolution. This time, too, it might have been quite unnecessary to use actual violence to attain the desired end – if only the leaders had not unloaded their weapons in advance, if only they had not turned the war march into a Sunday afternoon parade, and if only they had not turned the thunder of the general strike into the fizzling of a damp squib.”¹¹⁶

Het repressief geweld toonde de leiding van de BWP dat enkel via de legale weg het voortbestaan van het socialisme in België veilig te stellen was. Er kwam hierover een breuk met de radicalere Alfred Defuisseaux. Zo leidden de tegengestelde reacties op de repressie in 1886 tot de afsplitsing van de *Parti socialiste republicaine (PSR)*.¹¹⁷ De radicalere, Waalse zusterpartij werd door *agents-provocateurs* van de *Sûreté* in diskrediet gebracht bij “het Grote Complot” waar dynamiet werd gebruikt na gewelddadige, wilde stakingen.¹¹⁸ Op het proces dat volgde toonde de administrateur-generaal van de *Sûreté* Adolphe Gautier de Rasse zijn hand in de tweestrijd. Het was immers “een uitstekende zaak voor de handhaving van de openbare orde.”¹¹⁹ De PSR werd genekt, en de BWP zag de “dissidente stroming” leeglopen en de Waalse arbeiders terug aansluiting zoeken bij haar gematigde programma.¹²⁰ Omdat de dynamietaanslagen door de *Sûreté* georkestreerd werden konden de radicalen niet langer als bloeddorstige gekken afgeschilderd worden. Er kwam een nieuw symbool onder de vorm van Leonard Pourbaix, de radicaal als *agent-provocateur* in staatsdienst, klaar om de beweging in bloed te smoren. Deze gebeurtenissen versnelden de eenmaking van de arbeidersbeweging.¹²¹ De combinatie van het bloedig neerdrukken van de Waalse stakingen en de *valse vlag* operatie in 1887 bepaalden dus in sterke mate het pad van de BWP.

In 1893 stemde de BWP in met een politiek compromis onder de vorm van algemeen meervoudig mannenstemrecht, na gewelddadige confrontaties overal in België. Deneckere geeft vier redenen voor het inbinden van de partijtop: één ervan is puur politiek namelijk de opgave van de progressistische liberalen. De drie andere factoren zijn de angst voor ontsporing, méér repressie die zou volgen op de harde repressie die al elf dodelijke slachtoffers had geëist en de herinnering aan

¹¹⁶ Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, 4, 314, geciteerd in: Frölich, 124.

¹¹⁷ Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland*, 40.

¹¹⁸ Cools, 30.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Deneckere, 1900, 79.

¹²¹ Ibid., 79.

1886.¹²² Dit was dus voornamelijk een angstreactie, en toont hoe sterk repressie de politiek van de *BWP* stuurde in de richting van toegevingen aan de status quo. De partij leed gezichtsverlies en kende een zware crisis, maar kreeg haar eerste 28 Kamerleden. Ook de staking van 1902 mislukte, de achterban radicaliseerde zienderogen en het ledenaantal van de vakbonden stuikte in elkaar. Na dit debacle werd nog sterker voor de vreedzame staking gekozen ter verovering van het algemeen mannenstemrecht. Er trad een fixatie op met de verovering van de politieke macht, die, eens verkregen, de *BWP* verder en verder naar integratie en reformisme dreef. In de arbeiderspers werd er groot spel gemaakt van de toegevingen van de staat en hoe “de politiek” een “grote bondgenoot” kon zijn van de arbeiders.¹²³

“Ook toonde [Anseele] klaar en duidelijk aan, wat de regeering reeds gedaan had sedert de verschijning der socialistes in de Kamers. Zij stichtte een Arbeidsministerie, alsook een gansche andere boel werkzaamheden, waarvan vroeger geen spraak was, zien wij nu, dank aan den drang der socialistes. Ook wees hij op het onderzoek, die op last der regeering plaats grijpt in de vlasfabrieken. Daarmede toonde hij klaar en duidelijk aan dat de regeering in onze plaats geweld bezigt in het voordeel der werkers.”¹²⁴

Zowel bij protestacties als in de politiek werd er door de *BWP* binnen de lijnen gekleurd. Hoewel de partijtop langzaam maar zeker voor de revolutionaire *Algemene Staking* gewonnen leek, werd deze gekanaliseerd voor reformistische doeleinden. De omslag in de houding van onder meer Anseele ten opzichte van de *Algemene Staking* voor 1913 had een politieke achtergrond. Hij ging in tegen Emile Vandervelde, Camille Huysmans, Louis de Brouckère en Louis Bertrand die de beweging wilden temperen en kozen voor attentisme.¹²⁵ De staking kreeg zo een eigen functionaliteit, “[l]a fonction de pression était moins importante que l’influence de la manifestation sur le parti même.”¹²⁶ Het wapen van de *Algemene Staking* werd politiek gerecupereerd door de *BWP* om de Waalse achterban te mobiliseren. “De Walen houden van werkstakingen gelijk de Spanjaarden van stierengevechten.”¹²⁷

Niet alleen de partijtop verloor haar revolutionaire initiatief, het was “the working class of the advanced nations of Western Europe in general that became sucked into the prevailing economic, political and social order.”¹²⁸ De disciplinerende van het arbeidersprotest en de arbeiders in het algemeen via organisatie had sterke politieke gevolgen, aangezien zij via het stemrecht mee het pad van de sociaaldemocratie zouden bepalen. De centralisering van de *BWP* had hier ook een

¹²² Ibid., 79.

¹²³ Over Anseele in de *Gazette van Gent*, 23 mei 1900, 2. Geciteerd in Steenhaut, 133.

¹²⁴ *De Vlasbewerker*, April 1898, 3.

¹²⁵ Deneckere, “La violence”, 187, 190.

¹²⁶ Ibid., 190.

¹²⁷ Uit een manifest van de patroons op 7 april 1913. Geciteerd in Joos, 586-587.

¹²⁸ Geary, 107.

belangrijk aandeel in. Politieke toegevingen van staatswege waren een vorm van *channeling* waarbij het protest indirect gekanaliseerd en gecontroleerd werd met beloningen.¹²⁹

"Maar wat wij wel mogen en zelfs moeten zeggen is, dat wij den weg van de wet en den vrede verkiezen. Daarom eisen wij het Zuiver Algemeen Stemrecht. Dat is de sleutel die ons toegang geeft tot den tempel van de wet, die tot hier toe voor ons en tegen ons gesloten was."¹³⁰

Compromispolitiek

Het doorbreken van de spiraal van gewelddadige stakingen en repressie bleek noodzakelijk voor sociale compromissen. Het sociaaleconomisch overleg in België, de driehoeksverhouding tussen patronaat, vakbonden en staat,¹³¹ is er stelselmatig gekomen via *trial-and-error* in het stakingsoverleg. Waar het patronaat eerst de vakverenigingen met tegenzin erkende als vertegenwoordiger bij onderhandelingen, werden ze daar door de groei van de arbeiders toe gedwongen.¹³² Vanwege de patroons kwamen er enkele toegevingen onder de vorm van verzoeningsraden en fabrieksraden. Deze raden waren een anti-syndicale zet aangezien ze gecentraliseerd vakbondsoverleg vermeden. Steeds vaker werd bij werkstakingen voor onderhandelingen gekozen in plaats van botweg de stakers en verenigden te ontslaan. Deze compromispolitiek werd met dreigementen tot stand gebracht en in stand gehouden.

“Wanneer de bezitters het niet doen, dan hebben wij gelijk, zij zijn beulen en uitbuiters van het volk! en verdienen slechts onze verachting! Er is dan bewezen dat er maar een middel tot redding overschiet, dat is het geweld, om onze verdrukkers het bezit der fabrieken te ontnemen en tot volksgeluk als staatseigendom te laten gebruiken.”¹³³

“[D]e plichtsbetrachting en redelijkheid was als eenigszins eenen wederzijdschen band tusschen beheer en werklieden der fabriek. Dit is nu vernietigd. De heerschappij van den knoet is herbegonnen. Aldus worden aan de werklieden gedurig geweld en opstand als eenig middel om recht te bekomen, voorgehouden. Die wind zaait zal storm oogsten, dat wil men in de vlasfabrieken.”¹³⁴

De overheid creëerde vanaf 1886 een institutioneel kader om de onderhandelingen verder te zetten als het direct overleg faalde: de Nijverheids- en Arbeidsraden (1886) en de Hoge Arbeidsraad (1892). Die lieten echter geen vakbondsafgevaardigden toe in het overleg, wat ook op scrupules vanwege de Belgische staat wijst over vakbondsinmenging.¹³⁵ Als zowel het directe overleg als de tussenkomst van de hogere adviesorganen faalden, of dreigden te falen, kon nog altijd de

¹²⁹ Earl, 64.

¹³⁰ *De Verbroedering*, 29 oktober 1911, 3.

¹³¹ Luyten, 9.

¹³² Van Nijn, 15.

¹³³ *De Vlasbewerker*, Maart 1898, 1.

¹³⁴ *De Vlasbewerker*, September 1898, 4.

¹³⁵ Van Nijn, 16-17.

burgemeester, en in het slechtste geval zelfs de gouverneur ingeschakeld worden bij het overleg.

Vooruit stelde zelfs dat door "de tusschenkomst van de burgemeester" 1886 had kunnen voorkomen worden. "Geen troepen, maar onderhandeling tusschen meester en werkmán met rechtzinnige medewerking der overheden – en al dit geweld zou vermeden geweest zijn!"¹³⁶ De *BWP* verkoos deze tussenkomst als het uit de hand begon te lopen, Anseele raadde zelfs burgemeester Lippens om zich te mengen tijdens de ontsporingen van 1893, "om een opstand onder de werklíeden te voorkomen."¹³⁷

Via de pers werd het compromismodel gepromoot. *De Vlasbewerker* prees de verbetering van de werkomstandigheden bij *La Lys*. Deze omslag bevestigde het volgen van het pad van geweldloosheid en overleg: "Geweld verwekt geweld, goedheid baart liefde."¹³⁸

"Met genoeg stellen wij vast dat de handelwijze van het bestuur van La Lys in opvatting hoe er met de werklíeden moet omgegaan worden, zich geheel en al gewijzigd heeft. Men is vrij eene denkwijze te bezitten; recht om grieven en klachten aan het bestuur te doen is toegelaten; ten allen tijde mag men met den bestuurder spreken, die wijs en voorkomend met de werklíeden onderhandeld. Boeten zijn afgeschaft; men doet veel voor de gezondmaking en veiligheidsvoorwaarden. Hatelijkheden tegen het volk zijn er verminderd."¹³⁹

Dit succesverhaal van samenwerking, voorgestaan door de *BWP*, kreeg in gans België navolging. Een beweging voor loonsverhoging in de Mechelse houtnijverheid in 1912 kiest niet alleen het pad voor direct overleg met de patroons, maar toont ook de bereidheid tot samenwerking tussen de verschillende syndicaten, "chrétiens, libéraux, indépendants et socialistes". De inspiratiebron is duidelijk: "Au mois de mai dernier, sous avons demandé une entrevue avec les patrons, afin de pouvoir discuter la légitimité de nos revendications; bref, nous voulions, comme nos camarades bruxellois et gantois, entamer un mouvement pacifique."¹⁴⁰

¹³⁶ *Vooruit*, 24 maart 1886, 1.

¹³⁷ Steenhaut, 362.

¹³⁸ *De Vlasbewerker*, Juli 1898, 1.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Journal des Correspondances*, Januari 1912, 12.

Conclusie

Uit het literatuuronderzoek bleek dat België een gewelddadige repressie van haar arbeidersbeweging kende, zeker voor een land van democratische signatuur. Het overzicht dat hier gegeven wordt toont een regelmatig terugkerend gewapend ingrijpen van het leger, de rijkswacht en de burgerwacht. Dit liet een belangrijke indruk na in het collectief geheugen van de arbeiders. In de “hoofdstad van de sociaaldemocratie” was de repressie mild. Een belangrijke reden hiervoor was de disciplinerende van het arbeidersprotest onder leiding van de *BWP*. Uit angst voor repressie werd geweld vanwege de arbeiders sterk ontraden in de arbeiderspers en op meetings, meer nog, radicale opposanten van het reformisme werden als agents-provocateurs in staatsdienst of als gewelddadige criminelen gedemoniseerd. De repressie van de arbeidersbeweging had niet enkel een invloed op het straatprotest, maar ook op het politieke pad van de *BWP*. Enkele van de belangrijkste keerpunten in de geschiedenis van de partij vonden plaats na gewelddadige staatsinterventie.

Terwijl het aantal ongeorganiseerde, wilde en illegale stakingen verminderde in de tijd, evolueerde ook het staatsapparaat: er vond een demilitarisering plaats van de ordehandhaving, er was een overgang naar preventie en zachte repressie en de sociale wetgeving werd in verschillende stappen aangepast. Dit gaf een *window of opportunity* voor de gematigde sociaal-democraten om door te gaan met hun pragmatische politiek. Na 1886 trad er een belangrijke pacificatie op. In plaats van een radicalisering voor te staan na het bloedbad werd er gekozen voor organisatie, vreedzaam protest en een poging via de werkstaking en de parlementaire weg hervormingen te verkrijgen. De overheid was niet star en reactionair zoals in het oosten en zuiden van Europa, maar bereid om – uit angst voor revolutie – toegevingen te doen. De dialectiek van geweld tussen de arbeidersbeweging en de gevestigde orde gaf aldus een zekere vorm aan een compromismodel dat tot op de dag van vandaag standhoudt.

Sociale bewegingen werden door repressie ofwel verder het pad van radicalisme opgestuwd, met de bekende gevolgen, ofwel verplicht toegevingen te doen. De Belgische arbeidersbeweging werd door het geweld niet in de richting van meer tegengeweld, en uiteindelijk revolutie, gedreven zoals in Rusland, noch was het geweld voldoende om partijvorming onmogelijk te maken en zich te concentreren op *pure-and-simple unionism*, zoals in de Verenigde Staten. De pragmatische middenweg, die, zoals in de rest van West-Europa, ingeslagen werd, was die van de sociaaldemocratie, de aanpassing en verbetering van het kapitalisme aan de noden van de arbeiders. Dit werd mogelijk gemaakt door de aanwezigheid van enkele liberale vrijheden – niet altijd even consequent gerespecteerd door de overheid – die de mogelijkheid gaven om een vorm van organisatie en straatprotest te ontwikkelen. Omdat de repressie nog wel hard genoeg was, werden deze organisaties verder gedwongen zich te disciplineren in het keurslijf van de liberale staat, die

net voldoende toegevingen deed om te voorkomen dat de *BWP* zichzelf, of haar achterban, zou verliezen in radicale tendensen. Zo werd in zekere zin de arbeidersbeweging gemodelleerd naar het beeld van de *bourgeoisie*. Natuurlijk waren er meer redenen voor het reformistische pad van de Belgische arbeidersbeweging: de hoogconjunctuur na 1895, de mildering die optrad uit noodzaak voor bondgenoten in het Belgische kiessysteem en de interne machtsstrijd binnen de radicale groeperingen – vaak wel gekatalyseerd door Belgische en buitenlandse veiligheidsdiensten. Ook het succes van het Gentse model van vakbonden, coöperatieven, en mutualiteiten was een belangrijke factor voor de gematigdheid van de partij aangezien ze zo in toenemende mate deel uitmaakten van de kapitalistische status quo.

Verder onderzoek naar repressie en het karakter van sociale bewegingen, gebruikmakend van de theorie uit sociologie en politicologie, is noodzakelijk. Ook een dieper onderzoek naar andere vormen van *harde én zachte repressie* (en de sterk onderschatte private repressie) en hun invloed op de niet-reformistische arbeidersbeweging na Wereldoorlog I kan mogelijk nieuwe verklaringen geven voor haar onmogelijkheid een waardig alternatief te scheppen.

Bibliografie

Primaire Literatuur

Gedrukte bronnen

Bertrand, Louis, *De Belgische Werklieden-Partij en haar programma*, Gent, Foucaert, 1886.

Keunings, Luc, "Documents", in: Keunings, Luc, *Des polices si tranquilles: une histoire de l'appareil policier belge au 19e siècle*, Louvain, Presses universitaires de Louvain, 2009.

Lenin, Vladimir I., "De lessen van de staking in België", *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 5/1, 1970, pp. 5-30.

Statistique des grèves et lock-out en Belgique, 1896-1910, Brussel, Office de Travail, 1903-1911.

Viatour, Gustave, *Dictionnaire de lois, arrêtés, instructions et circulaires concernant les émeutes, les troubles et les services qui résultent*, Gent, Vandermeulen-D'Hooge, 1893.

Wiliquet, Camille, *Les grèves et le maintien de l'ordre: précis des droits et des devoirs de l'autorité et du citoyen*, Luttre, Balsaq-Tilmant, 1912.

Wouters, Hubert (red.), *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale, 1866-1880*, Leuven, Nauwelaerts, 1970-1971.

Niet gedrukte bronnen

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent, Fonds 253, Vanschoenbeek Guy.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent, Fonds 193, Préfecture de Police de Paris.

Stadsarchief Gent (SAG), Reeks R, Politiearchief.

Gedigitaliseerde kranten

De Verbroedering van 1899 tot 1914, online beschikbaar op:
ftp://digital.amsab.be/pubs_serials/De_Vebroedering_1899_1936/

De Vlasbewerker van 1896 tot 1904, online beschikbaar op:
ftp://digital.amsab.be/pubs_serials/De%20Vlasbewerker_1896-1904/

Het Korrespondentieblad (1907-1914) en *Journal des Correspondances* (1903-1914) van de Syndicale Commissie van de Belgische Werkliedenpartij, online beschikbaar op:
ftp://digital.amsab.be/pubs_serials/Journal_des_Correspondances_1903-1914/
ftp://digital.amsab.be/pubs_serials/Korrespondentieblad_1907-1914/

Vooruit van 1886 tot 1914, geraadpleegd in de Koninklijke Bibliotheek van België.

Secundaire Literatuur

Archer, Robin, *Why is there no labor party in the United States?*, Princeton-Oxford, Princeton University Press, 2007.

Bastiaen, Filip, *De veldwachter in het spanningsveld van autoriteit en solidariteit (het arrondissement Gent-Eeklo, 1830-1914)*, RUG, onuitgegeven proefschrift, 1984.

Bruwier, Marinette, e.a., 1886. *La Wallonie née de la grève*, Brussel, Editions Labor, 1990.

Butterworth, Alex, *The World That Never Was: A True Story Of Dreamers, Schemers, Anarchists And Secret Agents*, New York, Pantheon Books, 2010.

Cools, Marc en Koenraad Dassen (red.), *De Staatsveiligheid : essays over 175 jaar Veiligheid van de Staat = La Sûreté : essais sur les 175 ans de la Sûreté de l'Etat*, Brussel, Politeia, 2005.

Davenport, Christian, e.a., *Repression and Mobilization*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2005.

Debecker, Dany, *De stakingen van 1886 te Luik en in het bekken van Charleroi en de uitlopers ervan op sociaal en politiek gebied tot de aanvaarding van het algemeen meervoudig kiesrecht door de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 18 april 1893*, VUB, onuitgegeven proefschrift, 1972.

Defoort, Hendrik, *Werklieden, bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Leuven, Lannoocampus, 2006.

De Graaf, Beatrice, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs: De strijd tegen het anarchisme in Nederland", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 125/3, 2012, pp. 314-331.

Delfosse, Pascale, "Répression, ordre social et développement de la société belge (1848-1914)", *Déviance et société*, 10/1, 1986, pp. 39-55.

Deneckere, Gita, *1900: België op het breukvlak van twee eeuwen*, Tielt, Lannoo, 2006.

Deneckere, Gita, "La violence dans le mouvement ouvrier à Gand au XIXe siècle", in: Ginette Kurgan-Van Hentenryk, (red.), *Un pays si tranquille. La violence en Belgique au XIXe siècle*, Brussel, ULB, Faculté de philosophie et lettres, 1999, pp. 171-195.

Deneckere, Gita, *Sire, het volk mort: sociaal protest in België, 1831-1918*, Antwerpen, Hadewijch, 1997.

Deneckere, Gita, "De algemene staking in 1913. Geraffineerde conflictbeheersing aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 22/3-4, 1991, pp. 451-520.

Deneckere, Gita, "Straatagitatie, een versluisde geschiedenis. Het oproer in 1886 anders bekeken", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 20/1-2, 1989, pp. 254-291.

Delsinne, Leon, *Les grèves générales au 20e siècle en Belgique*, Brussel, Institut E. Vandervelde, 1965.

Delwit, Pascal en José Gotovitch (red.), *La Peur du Rouge*, Brussel, Editions de l'Université, 1996.

- Deneve, Nora, *Het gewapend optreden der openbare macht bij woelige stakingen in België, 1830-1879*, RUG, onuitgegeven proefschrift, 1972.
- De Weerdt, Denise, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm, 1872-1880*, Antwerpen, Stichting Camille Huysmans, 1972.
- Dhondt, Jan (red.), *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1960-1967.
(geraadpleegd op: <http://www.marxists.org/nederlands/dhondt/1960/geschiedenis/index.htm>)
- Dhondt, Jan, *Machten en Mensen*, Gent, Fondation Jan Dhondt, 1976.
- Dubofsky, Melvyn, e.a., "Labor History symposium: responses", *Labor History*, 51/2, pp. 295-318.
- Earl, Jennifer, "Tanks, Tear Gas, and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression", *Social Theory*, 21/1, 2003, pp. 44-65.
- Friedman, Gerald, *State-Making and labor movements : France and the United States, 1876-1914*, Londen, Cornell University Press, 1998.
- Frölich, Paul, *Rosa Luxemburg: Ideas in action*, Londen, Pluto Press, 1994.
- Geary, Dick, *European Labour protest 1848-1939*, Londen, Helm, 1981.
- Goldstein, Robert, *Political Repression in 19th century Europe*, Londen, Croom Helm, 1983.
- Goldstein, Robert, e.a., "Labor History symposium. Was the United States exceptionally repressive?", *Labor History*, 51/2, 2010, pp. 295-318.
- Gotovitch, José (red.), *Du communisme et des communistes en Belgique: approches critiques*, Bruxelles, Aden, 2012.
- Grant, Don Sherman en Michael Wallace, "Why do strikes turn violent?", *American Journal of Sociology*, 96/5, 1991, pp. 1117-1150.
- Hemmerijckx, Rik (m.m.v. Dirk Luyten), "De historiografie van de Belgische vakbeweging", in Guy Vanthemsche, Machteld De Metsenaere en Jean-Claude Burgelman (red.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving. Een bundel studies aangeboden aan Professor Els Witte naar aanleiding van haar emeritaat*, Brussel, VUBPress, 2007, pp. 141-168.
- Joos, Luc, *Stakingen te Gent (1903-1914)*, RUG, onuitgegeven proefschrift, 1975.
- Keunings, Luc. *Des polices si tranquilles. Une histoire de l'appareil policier belge au XIXe siècle*, Louvain-la-Neuve, Presses universitaires de Louvain, 2009.
- Keunings, Luc, *Les forces de l'ordre à Bruxelles au XIXe siècle. Données biographiques illustrées sur les officiers de la police, de la garde civique et de la gendarmerie (1830-1914)*, Brussel, Archives de la Ville de Bruxelles, 2007.
- Keunings, Luc, "Ordre public et peur du rouge au XIXe siècle. La police, les socialistes et les anarchistes à Bruxelles (1886-1914)", *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 25/3-4, 1994-1995, pp. 329-396.

- Keunings, Luc, *Les relations entre l'administration de la sûreté publique et la police de Bruxelles (1830-1839). Contribution à l'histoire du maintien de l'ordre à Bruxelles*, Actes du colloque des cercles archéologiques de Nivelles, Nivelles, 3, 1986.
- Keunings, Luc, "Une étape dans l'histoire de l'appareil policier belge: les troubles de juin 1899 à Bruxelles", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 64/4, 1986, pp. 718-739.
- Lipold, Paul en Larry Isaac, "Striking Deaths: Lethal Contestation and the 'Exceptional' Character of the American Labor Movement, 1870–1970", *International Review Of Social History* 54/2, 2009, pp. 167-205.
- Lis, Catharina, "Proletarisch wonen in Westeuropese steden in de 19e eeuw: van wildgroei naar sociale controle", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 7/3-4, 1977, pp. 325-366.
- Luyten, Dirk, *Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918*, Brussel, Balans, 1996.
- Mann, Michael, *Klassebewustzijn en revolutionair perspectief*, Boom, Meppel, 1975.
- Marks, Gary, e.a., "Radicalism or Reformism: Socialist parties before World War I", *American Sociological Review*, 74, 2009, pp. 615-635.
- Mikkelsen, Flemming, *Working-class Formation in Europe: In Search of a Synthesis*, Amsterdam, International Institute of Social History, 1996.
- Moulaert, Jan, *Rood en zwart: de anarchistische beweging in België 1880-1914*, Leuven, Davidsfonds, 1995.
- Moulaert, Jan, *De vervloekte staat: anarchisme in Frankrijk, Nederland en België, 1890-1914*, Berchem, EPO, 1981.
- Mommen, André, *De Belgische Werkliedenpartij: ontstaan en ontwikkeling van het reformistisch socialisme, 1880-1914*, Gent, Frans Masereelfonds, 1980.
- Morelli, Anne (red.), *Rebelles et subversifs de nos régions: des Gaulois jusqu'à nos jours*, Charleroi, Couleur livres, 2011.
- Nieburg, Hardold L., "The threat of violence and social change", *The American Political Science Review*, 56/4, 1962, pp. 865-873.
- Puissant, Jean, *L'évolution du mouvement ouvrier socialiste dans le Borinage*, Bruxelles, Palais des Académies, 1982.
- Puissant, Jean, *Sous la loupe de la police française, le bassin industriel du Centre (1885-1893)*, La Louvière, Cercle d'histoire H. Guillemin, 1988.
- Sewell, William H. jr., *Logics of history: social theory and social transformation*, Chicago, University of Chicago Press, 2005.
- Stafford, David, *From anarchism to reformism: a study of the political activities of Paul Brousse within the First International and the French socialist movement 1870-90*, Londen, Weidenfeld and Nicolson, 1971.
- Steenhaut, Wouter, *Stakingen te Gent (1872-1902)*, RUG, onuitgegeven proefschrift, 1972.
- Tilly, Charles, *The Politics of Collective Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Tulkens, Françoise, *Contributions au séminaire "Généalogie de la défense sociale" sous la direction de Michel Foucault*, Document de travail du Département de Criminologie et du Droit Pénal de l'Université catholique de Louvain, 5/1, 1985.

Van Daele, Kurt, "De ontwikkeling van het sociaal-economische overleg in het interbellum. De syndicale macht in de exportgerichte sectoren als een verklarende factor", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 33/1-2, 2003 pp. 129-176.

Van den Wijngaert, Mark, e.a., *Democratisering in België: een verhaal zonder einde*, Antwerpen, Standaard, 2007.

Van der Wal, Ronald, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde, 1840-1920*, Hilversum, Verloren, 2006.

Van Geet, Willy J.D., *De gendarmerie in Antwerpen, 1830-1977: een bijdrage tot de geschiedenis van Antwerpen*, Antwerpen, Vlijt, 1978.

Van Ginderachter, Maarten, *Het rode vaderland: de vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tiel, Lannoo, 2005.

Van Ginderachter, Maarten, "Jean Prolo, waer bestu bleven? Speuren naar de bronnen van 'gewone mensen' in de 19de- eeuwse archieven" in: Vandenbussche, Wim, *Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen*, Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, 64/1, 2004, pp. 19-31.

Van Outrive, Lode, Yves Cartuyvels en Paul Ponsaers, *Sire, ik ben ongerust: geschiedenis van de Belgische politie, 1794-1991*, Leuven, Kritak, 1992.

Vanschoenbeek, Guy, "Arbeid adelt. De arbeidersaristocratie als verklaring voor het reformisme in de arbeidersbeweging", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 76/4, 1998, pp. 1021-1061.

Vanschoenbeek, Guy, *Novecento in Gent: De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen, Hadewijch, 1995.

Van Thijn, Theo, "Marx, Markt, Macht", in: De Vries, Boudien, e.a. (red.), *De kracht der zwakken: studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden: opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*, Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1992.

Verhaeghe, Jan, "De ordehandhaving bij de sociale onlusten in maart-april 1886 in Luik en Henegouwen", *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 8, 1984, pp. 687-724; 1, 1985, pp. 17-40; 5, 1986, pp. 435-464; 1989.

Vigier, Philippe (red.), *Maintien de l'ordre et oolices en France et en Europe au XIXe siècle*, Paris, Chréaphis, 1987.